

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊՐՈԿՂ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՇԱՂԿԱՊԱՑ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐՆ

ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԽԱՐԱՆԻՍ ԹԻՒ 1123 ԳՐԶԱԳՐԻ ԳԱՂՏՆԻՔՆ

Յաւէտ յիշատակաց և պարծանաց արձան մի կանգնած պիտի լինէին մեր ոսկեղարեան թարգմանիչք, եթէ պղատոնական այս բարձր հանճարոյս աստուածաբանական Ոլլիմպոսն իսկ, այն է Շաղկապոն աստուածայինը, փոխադրած ըլլային ի յունէն՝ ի խոնարհացոյն հովիտս հայկական դպրութեան։ Սակայն այն հսկայազործ դարուն և կորովի գործիչներու տեսութեանէն այս ինչ կամ՝ այն պատճառաւ վրիպածն՝ յԺԳ. դարուն սկիզբն իրագործեցաւ, խոնարհ արեղայի մի ձեռքով և ահա այս իսկ շատ է մեզ, այս տեսակ գրուածոց հայկական թարգմանութեանց շարքն և վարկը վեր բարձրացնելու համար՝ ի մէջ այնքան սրբազան թարգմանութեանց, զորս ոչ ոք յարեմտեան ազգաց ժառանգած է իւր նախնեացմէ այնքան ստուարաթիւ։

Պրոկղի Դիադոնոսի « Աստուածաբանական շաղկապաց » հայերէն թարգմանութեան մասին արդէն իսկ անցեալ և նախորդ տարիներու մէջ ընդարձակ և հմտալից յօդուածներ հրատարակեցան « Հանդէս ¹ ամսօրեայ » ի մէջ, որոց հեղինակն Վ. Հ. Յ. Տաշեան ճոխ տեղեկութիւններ մատակարարեց իւր ընթերցողաց, յոյն իմաստասիրին թէ՛ կենաց և գրութեան քին և թէ՛ հայ թարգմանութեան և թարգմանչի վրայ, սուր դիտողութիւններ ընելով միանգամայն ցայնալայ իրեն ծանօթ գրչապիւր օրինական և անոնց որպիսութեանց վրայ, զորս կամ ի ցուցակաց և կամ իրեն հաջորդուած տեղեկութիւններէն ճանչնալու առիթ ունեցած էր։ Այս կեալի վրայ նորէն պառնալ և խօսիլն իսկ աւելորդ էր, եթէ խազմավիպի ընթերցողաց

առհասարակ ծանօթ ըլլային յիշեալ յօդուածներն և մենք ուրիշ ըսելիք չունենայինք։

Արդէն՝ ընդհանուր կարծիք կայր, թէ Պրոկղի թարգմանութիւնն եղած է (յամին 1248) Սիմոն ² կրօնաւարի ձեռքով, ի վրաց լեզուէ։ Իսկ մի այլ Սիմոն, այն է Գառնեցի եպիսկոպոսն, չորս դար վերջ (այսինքն է յամին 1651, Պրոկղի գրոց պարզ Ղուծմունքն յօրինած է, իր նախորդին թարգմանութիւնը միայն ի կիր արկանելով։ Այս երկու կէտերս իսկ ապացուցուած են Սիմոն թարգմանչի ի վերջ կոչս թարգմանութեան դրած բացորոշ Յիշատակարանովն, զոր Սիմոն Գառնեցին իսկ ի մէջ բերած է իւր Ղուծմանց յառաջաբանի մէջ։ Դիտելու ենք և այս, որ այդ յիշատակարաններէն դուրս՝ արտաքին ուրիշ վերկայութիւններ չկան ի նպաստ հայերէն թարգմանութեանն՝ ի վրացերէնէ յեղած լինելուն մանաւանդ թէ՛ մէկ կողմէն տահմային մատենադարաց թէ՛ մէկ կողմէն թարգմանութեանս մէջ երեցած ստուար խումբ մի յունարէն բառերու և ամբողջական նախա-

2. Սիմոն թէ և ազգաւ հայ, սակայն կը բնակէր Տաւրաց գաւառին մէջ Խանէի ձեռք կերտ վրաց Պրոկղիանց անուանեալ մենաստանին մէջ։ Քահանայութեան առընթեր անոր տրուած « Կրօնաւար » վերագրէն իսկ կը հետեի, թէ այն Միաբանութեան անդամակից ևս էր Սիմոն. բայց անոր կենաց միւս պարագաները տակաւին յայտնի չեն։ Հետաքրքրական էր յոյժ գիտնալ, թէ Հայք և Վրաց ինչ պայմաններով իրարու հետ կը բնակին այն պիսի ժամանակի մի մէջ։ Արդեօք այժմեան վրածէն Հայոց կերպով, թէ ընդհակառակն, քաղաքային իրաւանց և դաշանց զօրութեամբ՝ փոփոխակի կը տիրանային այդ վանքին։

1. Տեւ 1893, Թիւ 4, էջ 97, և Թիւ 5, էջ 139։

գտութեանց¹, որոնք պարզապէս տառադարձուած են՝ առանց թարգմանութեան, ընդհակառակն յունարէնի վրայէն եղած կը թուին ցուցնել զայն . վասն զի բովանդակ գրութեան մէջ մի միայն վրացերէն բառի կը հանդիպինք, յէջ 672, այն է « գանսալիտասի » . սակայն և այս այնպիսի հատուածի մի մէջ, որ Պրոկղի բնագրէն զխոլին օտար է, ինչպէս յունարէնի բաղդատութեանէն իսկ քաջ կը տեսնուի: Երկրորդ, իբրև համագոր յուն . սիրայ և հայ . յարաճը . գնալ բառերու մէջ բերած է հնդկական ըսելով . « Սայը բառը յերիս լեզուս միապէս սիրայ կոչին » , և այլն : Երրորդ, տեղ տեղ այլ յունարէն բառերու քով հայերէն համագոր բառեր դրուած են իբրև մեկնութիւն : Այս վերջին երևոյթս աւելի կը կնձռէ վրացերէնէ քան թէ յունարէնէ թարգմանուած լինելու խնդիրն ,

1 . Դնենք այդ կարգի բառերէն և բացատրութիւններէն մասն մի, որոնք կը գտնուին թէ Պրոկղի բնագրին, թէ լուծման և Մկ . և Բն . հատուածոց մէջ : Բէլ 604 սոյիսի, պե . րիւնիւնայ, սիրայ . — յէլ 605 դիւնիւս, նոյիւնս, նոյիտուն . — յէլ 610 պրօփիւս, կատաս . կեի, սինսեքազմս, եկնսգիւն, սիլլոժիզմո, մու . սիկուն, իպատո՛, նիտս՛, կաժիլուն (?), խօլիուն . — յէլ 629 պերիսպարիո՛, կամեոտիո՛, պերիսո՛, պարիո՛, տեպիսո՛ : Բէլ 637 Պլատոնի փեդրոնէն յառաջ կը բերուի ամբողջ նախադասութիւնս . « Տի՛ տօ՛ն, ո՛ն տօ՛ն արիստօն, ի տօ՛նն ունննոն կալիստոն (չալիստոն այլուր) » : Բէլ 638 ուրիշ տառադարձութիւնի մի խօսքը կը գտնուի, այս . պէս . « Մըն՛ և՛ն քեմեօրէոս անանիսայի տե . կան տեւպիլիօլիկն » ? — Բէլ 693 կատեհիան, կարիպարքսիւն, կատանքը՛քսիւն, դիոդիւս, ա . պորիւս . — Բէլ 727 կերո՛, կրօնո՛, ուրաննոն, կարեգեմնի . — յէլ 703 ուսարիստոնտիւնիս քեոն . — յէլ 738 եոն՛ եոնիկ պեչազի, պրօնիս, րիփիս, մնուս վասպիլօս, մետափատիկօս, քնու տիտս . օնկուս, մնւա՛ վիփիս, և այլն :

Բառերէս ոմանք սխալ տառադարձուած են, ոմանք ալ, — ինչպէս սիլլոժիզմո և մուսիկոն ըստ լատին ձայնից, բայց թէ թարգմանչէն արդեօք, եթէ յընդօրինակողաց՝ գժուար է որոշել . իսկ յունի հետեւողութեամբ յօրինուած հայեցի բառերն և բացատրութիւնք արդէն մանրամասնութեամբք մէջ բերուած են « Հանդիս »-ի մէջ (1893, Թիւ 8, էջ 130-133) :

եթէ հիմնաւոր համարինք Հ . Թ . Տաշեանի ենթադրութիւնը, այսինքն է, թէ ո՛չ Սիմոն կրօնաւորն և ոչ այլ Գառնեցիւն յունարէն գիտէին : Արդարեւ, յունարէն չդիտող Սիմոն ի՛նչպէս կրցաւ հասկնալ այն յունարէն բառերն և հայերէնի վերածել, եթէ ենթադրենք իսկ, թէ այն բառերը յունարէն հին բնագրի ձեւ . քով անցած ըլլան վրացերէնին մէջ :

Իրաւամբ ուրեմն Փ . Կոնիբերի այս և Էլ . միածնայ թ . 924 ձեռագրի տարբերութեանց վրայ հաստատուած, այն կարծիքն յայտնեց, թէ Պրոկղի Շաղկասպաց հին թարգմանութիւն մընա եղած ըլլալու էր յունարէն բնագրէն ի հայ . և թէ այս վերջինս յետոյ ուրեմն վրացերէնի փոխուելով և վրացերէնն ալ պարձեալ ի հայ, այնպէս մնաւ գտած ըլլան յունարէն բառք և բացատրութիւնք երկաքանչիւր թարգմանութեանց մէջ : Այս մասին վրայ յետոյ պիտի խօսինք . այժմ զայս միայն կ'ըսենք, թէ մինչև ցայսօր հայերէնին բնագիրը ըլլալու չափ վրացերէն հնագոյն՝ ձեռագիր մի գեռ չյայտնուեցաւ . մանաւանդ, թէ Տփղիսի Վրաց հրատարակչական ընկերութեան ցանին մէջ նշանակուած Դիւսպոլիսի ձեռագրին բաղդատութեամբ Էլմիածնի թ . 924 ձեռագրին՝ ա . մեանաւոր է և շղագիր . այնպէս որ եթէ ուրիշ վրացերէն հին ձեռագիր չյայտնուի, այնուհետեւ աւելի բանաւոր պիտի լինի ըսել, թէ Սիմոն, — կամ՝ այլ ոմն, — վրացերէնն ընդհակառակն հայերէնէ թարգմանած ըլլայ :

Անցեալ տարի՝ Կոնիբերի ձեռքով Էլմիածնի թ . 924 ձեռագրէն ընդօրինակուած մի քանի հատուածներ, որք հրատարակուեցան « Հանդէս ամսօրեայ »-ի մէջ, — համեմատութեամբ թ . 1859 ձեռագրի (այն է Գառնեցոյ) հատուածոց, — առիթ տուին Հ . Տաշեանի աւելի որոշ կերպով յայտնել իր կարծիքն՝ այսպէս . « Այժմ որ տոյն մի միակ ձեռագրէն (թ . 924) ունինք առջինիս երկու կտոր, համադրուեցանք որ այն՝ զոր հայագէտն « հին թարգմանչաց գործք » կ'անուանէր, չէ արդեամբ հնագոյն թարգմանութիւն, այլ նոյն Սիմէոն կրօնաւորի յամին 1248 թ . Գ . Ը . բաժնի թարգմանութիւնն է, ի հարկէ այնպէս

մեծ տարբերութեամբ՝ որ դիւրաւ կրնայ մէկն ուրիշ թարգմանութիւն կարծել ։

Արդ՝ եթէ հայերէն հին և նոր թարգմանութեանց խնդիրներն պարզապէս Պրոկղի աստուածաբանական շարկապաց վրայ կեդրոնացած նկատենք, առանց ուրիշ պարագայից, ուղիղ է Հ. Տաշեանի եղբարացութիւնն. վասն զի Գառնեցիք՝ Սիմոն կրօնաւորի թարգմանութենէն դուրս ուրիշ թարգմանութիւն կամ բնագիր գործածած չէ, և այս քաջ կը տեսնուի Սիմոնի և Գառնեցոյ ձեռագրաց հաստատոց բաղդատութենէն իսկ, զոր յիշեցնինք ։ Բայց Պրոկղի բնագրէ շատ աւելի ընդարձակ այն Լուծմունքն և Բնագիրքն՝ որք կը պարունակին մեր Մատենադարանի թ. 1123, - գուցէ թէ և Էջմիածնի թ. 923, - ձեռագրաց մէջ, և Գառնեցոյ օրինակներուն հետ ամենեւին զործ չունին, խնդիրը մեծապէս կը փոխեն. և կրնանք զուրցել, թէ « Հանդիսի » մէջ գրուած յօդաւորներով՝ այլ գրագրաց պարունակութեան զազանիքը տակաւին լուծուած չէ, այլ ծայրն ենք ծրարոցին. և թէ իբրև փորձ մի այլ ծրարը լուծելու կը նուիրենք այս յօդաւորն ։ Առ այս շնորհապարտ եմք նախ Հ. Յ. Տաշեանին, որ առաջին շարժին եղաւ ծանրակշիւ խնդրոյս երկրորդ՝ առ հայագէտն Փ. Կոնիբեր, որ թ. 924 ձեռագրի հաստատոց ընդօրինակութեամբ ծանօթացոյց մեզ զայն, որով առիթ տուաւ և մեզ լաւագոյն կերպով ճանշնալու և ծանօթացնելու այլոց՝ վաղիս թ. 1124 Ձեռագիրը¹, որով չեմ տարակուսիր թէ Պրոկղի

լոկ թարգմանութենէն աւելի՝ անոր լծակցեալ հաստատոց հեղինակներն յայտնուին ։

Քաղղատելով Էջմիածնի թ. 924 և մի միակ կարծուած Ձեռագրի Ա. և ԽԶ. զուլաները՝ մեր յիշեալ Ձեռագրին հետ, տեսնուեցաւ որ իրօք մի միակն չէ այն, — ինչպէս կը կարծուէր, — այլ երկուքն ևս մի և նոյն խմբին կը վերաբերին. զի համաձայնութիւնը կատարեալ է յերկուստեք ։ « Հանդիսի » էջ 378 համեմատութենէն դատելով՝ թ. 924 ձեռագիրը շատ աւելի սխալագիր ըլլալու է, քան թէ մեր թ. 1123 գրագիրն. զի յիշեալ համեմատութեան առաջին հէտ սինեկին մէջ միայն 9 սխալներ² կան, զորս կ'ուղղէ մեր գրագիրն ։ Եթէ ընդօրինակողին ևս վերադրել ուղուի այդ սխալները, սակայն և այնպէս հրատարակողին անկէ էր ուղղագրել զանոնք ի փակագծի կամ ծանօթութեամբ ։ Սակայն այսպիսի վրիպակներու մեծ մասը՝ ոչ կոնիբերի ընծայելի են և ոչ իսկ ընդհանուր գրութեան. զի Մկ. կամ ՄԵ կնիւթիւն մակագրուած հաստատոց մէջ աւելի զգալի են, և այս յատուկ և նշանակելի պատճառաւ մի եղած է ։ Իսկ Պրոկղի բնագրէն ընդօրինակուած հաստատոցն՝ երկու ձեռագրաց մէջ իսկ կատարեալապէս իրարու կը համաձայնին, և ընդօրինակողն ևս կը տեսնուի՝ թէ ճշգրտեամբ կատարած է իւր գերը ։

Գորեան Հնդկաստանէն բերաւ ի վանս, յամին 1836 :

2. Դնենք աստ թ. 924 Ձեռագրի այդ սխալները, համեմատութեամբ թ. 1123 Ձեռագրի ուղղագրութեանց. Որինակի աղաղաւ. թ. 924 « Պրոկղէ » = թ. 1123 « Պրոկղի » . — թ. 924 « Եղակապք » = թ. 1123 « Եղակապք » . — թ. 924 « աստուածաբանութենէ » = թ. 1123 « աստուածաբանութեան » . — թ. 924 « բուրգիր » = թ. 1123 « բուրգիր » . — թ. 924 « սկսեր » = թ. 1123 « սկսեալ » . — թ. 924 « ի վել » = թ. 1123 « ի վեր » . — թ. 924 « եկելք ի վել » = թ. 1124 « եկեալք ի վեր » . — թ. 924 « չփոթեցաւ » = թ. 1123 « չփոթեցան » . — թ. 924 « միմեց » = թ. 1123 « միմեանց » . — թ. 924 « կեալ » = թ. 1124 « եկեալ » . — թ. 924 « ի ստոյգեակն » = թ. 1123 « ի ստոյգ էակն », և այլն :

1. Գրագիրն է նօտագիր. թղթեայ. գրչու թեան տարին անորոշ է, բայց ԺԷ. դարէն անդին չանցնիր. գրողն է Անտոն ոմն գծող. Ձեռագրիս հետ կապուած է Պղատունի Ա. օրինակն՝ բոլորգիր փղք, որ գրուած է 1-600 է. ջեր. իսկ աստի մինչև 881 էջը բռնած են Պրոկղի հայ թարգմանութիւնն և լուծմունքն և մեկնութիւնք, Մեծութիւն է 20×15, միասին. մէն մի երես կը պարունակէ 34 տող. Հանգամանք՝ ըստ ամենայնի լաւ և անթիրի. կարեկազմ պարզ. թէ Պղատունի և թէ Պրոկղի առաջին երեսները ծաղկեալ են, առաջինը՝ գունազոյն և սակի զարդերով. իսկ երկրորդն՝ առանց ոսկւոյ ։ Ձեռագիրս ընծայ է Յարութիւն Խաչակեան Աղանսրեանցի, զոր Հ. Սարգիս թէս :

Բ. Դիտելու հնք, որ Ա. Բնագրի Մեկնու-
թիւնն, որ կը սկսի « Որդեայք » (Թ. 1123
Ձեռ. « որպէս և այնք ») բառերով, և կ'աւար-
տի « իսկ մի անհասանկի՛ Սատուած է » բա-
ցատրութեամբ, ի վերջոյ տաան տողի շափ պա-
կաւար է Թ. 924 Ձեռագրի մէջ. իսկ Թ. 1123
Ձեռագիրն ամբողջապէս կը լրացնէ այդ
պակաւը :

Գ. Կոնիքեր՝ « Պրոկղի Դիադոնոսի Շաղ-
կապք աստուածաբանականք » մակագրին ներ-
քեւ դրուած Ա. պիւրին ընդորինակելով Թ. 924
Ձեռագրէն, հանդերձ նախորդ և հետևորդ
Մեկնութեամբք, բնաւ խօսք մ'ըջած չէ ան-
կէջ անմիջապէս առաջ դրուած ներածութեան
մի համար : Արդ՝ այսպիսի լուծինէ մի կը
հետևի, ըստ ինքեան, թէ մանրակրկիտ հայա-
գէտս այդ տեսակ Ներածութեան մի հանդի-
պած չըլլայ, — Թ. 924 Ձեռագրին մէջ Այս
մասին տարակոյտս լուծելու համար իրեն զի-
մեցի, և նա պատասխանեց, թէ ինքը չի յիշեր
որ այսպիսի բան մի տեսած ըլլայ : Բայց մեր
Թ. 1123 Ձեռագիրն՝ փոխառակ միոյ՝ կրկին
ներածութիւններ կ'ընծայէ մեզ, մին Ոմիլա-
խօսի Լուծմանցը նուիրած, իսկ միւսն՝
Պրոկղի Դիադոնոսի կենսագրութիւն է և բնդ-
արձակ տեսութիւն մի Աստուածաբանական
շաղկապաց և անոր ընթերցանութեան վրայ :
Առաջինն՝ համեմատութեամբ վերջնայն նոր
ըլլալու է. վասն զի զայն արտադրող գրիչն՝
իրբն նախագոյ իմն կ'ենթադրէ զսա, ըսելով
ի վերջ բանիցն. « Իսկ վերնագիրն տորա
ասէ այս կերպ. Շաղկապք Պրոկղի Դիադո-
նօսի Պղատոնական իմաստասիրի : Շաղկապք
աստուածաբանականքն » : Միով բանի՛ եր-
կաքանչիւրն է միասին մէկ մարմին կը կազմեն,
և ունին իրենց առանձին կարևորութիւնը,
նկատմամբ Պրոկղի և Թամբլախօսի կամ Ոմի-
լախօսի հայերէն թարգմանութեանց և մեկնու-
թեանց : Այս ներածութեան լեզուն, — հա-
մեմատութեամբ Պրոկղի բնագրին, — աւելի
մաքուր է և դիւրահասկանալի : Բաց աստի ու-
րիշ կարևոր բաներ ևս կը պարունակէ Թ. 1123
Ձեռագիրս, որոնք կը տարակուսիմ, թէ
նոյն ձևով պատուին Թ. 924 Ձեռագրին մէջ, —
« Հանդիսի » մէջ հրատարակուած երկու գլուխ
հատուածներէն պատելով : Սիմոն Թարգմանչի

Յիշատակարանն ալ Ձեռագրիս վերջին իշումը
գրուած է, հանդերձ գծողին չորս տող յիշա-
տակարանով, փոքր ինչ տարբերութեամբ ճիշդ
նոյն է Լլմիածնի Թ. 924 և Պետրոսեանի
(Թ. 3 Ա) ընդորինակած Յիշատակարանի հետ :
Պրոկղի զոցո ցանկը կը պակսի մեր Թ. 1123
Ձեռագրին մէջ, մինչդեռ Գառնեցոյ Գ. օրի-
նակներն ունին զայն անթերի : Արդ՝ այս (Թ. 1123)
յոյժ կարևոր Ձեռագրիս՝ մեզ մատու-
ցած այս և ուրիշ նորութիւններէն հանուելիք
եզրակացութիւնը յետաձգելով ի ժամանակ,
կարևոր կը համարենք գնել ասա նախ վերոյի-
շեալ ներածութիւնը, — մասամբ և եթ :

Ոմիլախօսի Իմաստասիրի եւ Բուետորի Ա-
ծենացոց եպիսկոպոսի Լուծմունք՝ Պրոկղի
Դիադոնօսի անուանեցելոյ աստուածաբա-
նութեանցն :

« Պարտապան եմք համալեւ զորս ի մեծ աս-
տուածաբանութիւնս տեսութիւնք. առնուլ կար-
ծիս մաքի քան յաւառքէլ զորոցս : Իսկ իմաստ
այսմ՝ զորոցս՝ յայտնակ պարունակիմ. մաքի զի
մի (Բ) երևեցուցանէ, եթէ մի է, և ըմբարաղկան
բամիւք բնախօսելով վերայայտնեցէ զայս յոգ-
մառնակեցի մի, իրբ զի մի գուցէ լինիցի կամ
դիպեցիցի, զի զոչ միմ կարծեացէ և ասասցէ :
Քանզի բազումք յէականցմ պատմեն մեզ զմի
զոյ, այլ ոչ եմ նոքա մի : Մակս որոյ խնդրէ ի
ծեռն տուղիք բանաւորականաց, և գտանէ ըզ-
յատկութիւն անարատ միոյմ. և այսպէս ի ծեռն
տարացոյց օրինակաց՝ առաւել յայտնի լիցի բան :
Քանզի զվնչ և աստացես և տացես իմացու-
թեան իրբն զերկիմ, զամծմ, զմիտս, և կամ
թէ զմոյմ իմբն զստոյզ էակմ, զորս ասեմ
մակիւնիմ զոյացութիւն և առաւել ամկուած :

Մի. Ոչ ոք ի սոցանէ է՛ մի. միակ, ասէ,
զոյ կարծեցիմ զերկիմ, և զամծմ, և զմիտս, և
զստոյզ էակմ. և աստ՝ ստոյզ էակ՝ զմեշտական
ասէ. այլ ոչ եմ մի. վասն զի մասնաւորքն և
մասնակացեալք՝ էակք եմ, և ոչ միակք : Այլ
միակ ճշմարիտ՝ զսոցա ամեմեցում արարիւն և
զմակիւնիմ Մատուած ասէ, յորմէ սոքա միեղէնք
և մասնաւորք և իրբն զմիակս ստեղծամ, արա-
րեալքն ՚ի մմանէ. զայս այսպէս ասէ. Բմ.
Քանզի էնն և բնութեան էք և մանաւնի յորոց
յանկեալ է, և ոչ է նա անարատ և մարտք մի, որ.

ծայրնան. այլ իւրաքանչիւր ըստ իւրում կարգի
և զօրութեան առնու գնեկակացումն նոցա, Ոմն
միազգաբար, իսկ ոմն բազմացապէս. և ոմն
մշտնջենապէս, իսկ ոմն ամանակաւ. և ոմն
անսեռաբար, իսկ ոմն սեռականապէս: Հարկ
է զի որպէս բաժանեալք այսք՝ հաղորդու-
թեամբ նոցա, կամ ի հաղորդեացն եղիցի
բաժանեալ և կամ ի հաղորդեցեցեցն. այլ
աստուածային ամենայն՝ մշտնջենաւոր զմի և
զնոյն ունի կարգ, և անշարամանելի է առ
ամենեւեան և անխառնակելի: Պակասի՝ իբր
զի հաղորդեականաց միայն եղիցի փոփո-
խական. մերձկացումն և ոչ մի և նոյնութիւն
ի նոսա եղիցի, և այլևայլութիւն և այլ և
այլ կերպով ներգործել առ աստուածայինսն. և
քանզի նոցա ամենեքեան՝ մի և նոյն և միա-
բար ներկանան. այլ հաղորդողէն՝ ոչ 'ի մի
և նոյնութիւն ներհեակին նոցա, այլ իբր
որ ինչ ի նոցանէ՝ կարող եղիցի իւրաքանչիւ-
րոյն ներկանայ, և ո՛րբար ներկանայ, հիբար
և հաղորդեսցի նոցա. վասն զի ըստ չափոյ
սոցա՝ ներկացութիւն և հաղորդութիւն է:

ԼԾ. Ամենեցուն ներկացեալ են միակը:
Այս բան առէ մեզ, եթէ միակը և միայնք՝
հաւասար ամենեցուն ծագին ինքոյ յանկուա-
ծոյ, և հաւասար զամենեւեան աստուածա-
ցուցանեն իւրեանցն միեղէն լուսով:

ՄԿ. Ամենեցուն ներկացեալ են (միակը)
ներգործութեամբ Որդի և Հոգի, որք են աս-
տուածական միակը հաւասարապէս, իսկ իմա-
նայիքն անձինք և մարդկային անձն և ա-
մենայն կենդանեացն անձինքն ոչ միապէս
մերձեանսն ի նոսա, այլ ոմանք՝ մշտնջենա-
ւորաբար և մերձաւորապէս և անսեռաբար.
իսկ ոմանք ամանակաւորաբար և սեռականա-
պէս և աղօսա ինչ ի ձեռն միջնորդութեան
մուսցն, ի հեռաստանէ՝ իմացութեամբ միայն
և կարծեօք ներկանան, հազիւ ունելով առ
իւրեանս զկարծիս ծանօթութեան:

ԲՆ. Իսկ բաժանմունքն նոցա՝ յառողացն
կարծեսցի. զի ոչ հաւասար և ոչ բնութեամբ
և ոչ ներգործութեամբ է առնողաց ամե-
նայնի էութիւն. զի ըստ իւրումն էութեան
առնու զայն գերազոյն լոյս առող. և զաղա-
փար սորա՝ զայն գիտեմք, որք յարեզականէ
առնուն բաժանմամբ. իսկ ինքն յինքեան ան-

բաժանելի իբրեւ ի միոյ բոլորէ՝ միակը ծա-
գում, նոյնպէս և գերազոյնցն և զմիեղէն
արեգակունա կալլիր ի մոխ ։

Այս համառօտ գլխոյս ընդօրինակութենէն
կարէ գոշակուիլ, թէ ո՛րքան կարեւորութիւն
ունին Պրովդի Աստուածաբանական շաղկա-
պաց մէջ, — բայց ի Ոմիլախօսի լուծմուն-
քէն, — նոյնպէս այս կարգի ընդարձակա-
գոյն ևս Մեկնութիւնք և Բնագիրք, զորս ան-
տարակոյս Գառնեցին իւր առջև ունեցած է,
ըստ հայերէն թարգմանութեան, գոչէ թէ
իբր միակ աղբիւր իւր մեկնութեանց: Եւ
առ այս բաւական է համեմատել Գառնեցոյ
ՃԽԳ. գլուխն՝ սորա հետ, թէպէտ և նա կը
ծանոցանէ, թէ « Այլ զժողարուս մոծանէ
զմեզ ի բնաբան անոր »: Բայց Գառնեցին
իսկ շատ անգամ իբրեւ յանելանելի բաղդի
շփոթած թափառեր է այս կարգի Մեկ-
նութեանց և բնագրաց մէջ. առդ տեղ ա-
նոնցմէ հատուածներ փոխ առած, Պրովդի
բուն բնագրին իբրեւ ամբողջացուցիչ մասունք-
ներ կարծելով զայնս: Գառնեցին՝ Սիմոնի
թարգմանութեան մէջ իսկ յաճախ փոփոխու-
թիւններ մոցուցեր է, թէ բանից և թէ իմաս-
տից մէջ, որպէս զի աւելի հասկանալի ընէ
զայն. սակայն ուսումնական բանից և բա-
ցատրութեանց կողմանէ՝ Սիմոն կրօնաւորն
շատ աւելի ճիշդ է. նոյնպէս իւր բնագրոց
հաւատարմիւ՝ և բաւացի թարգմանութեամբն՝
ըստ իս աւելի արժէք ունենալու է գիտնոց
առջև, քան զԳառնեցին, որ խոտորելով յոյն
բնագրէն, երբեմն երբեմն ըստ կամս վարեր է
զայնս:

Բայց այժմ մենք միայն ի նկատի առ-
նելով Թ. 1123 Ձեռագրի ընծայած Մեկ-
նութիւնքն և Բնագիրքը, չիմացանք, թէ
ի՞նչ պատճառաւ Հ. Յ. Տաշեան առիթ ու-
նեալով հրատարակելու « Հանդիսի » մէջ
այս կարգի հատուածներէն երկուքը, խօսք
մ'անգամ չըբաւ անոնց վրայ, այսինքն թէ
ի՞նչ ժամանակի և զրիչ ծնունդ են դրքա.
ի՞նչպէս և երբ մուտ գտած են Պրովդի
թարգմանութեան մեջ: Եթէ Յամիլախօսին
վերագրելով զասոնք՝ անոր մասին անցողաբար
ըսածն՝ ստոնջ ևս բաւական համարեցաւ.
այս, կարծեմ, թէ չկարէ լինել ուղիղ. վասն

զի տարրեր բաներ ըլլալու բաւական նշաններ կան, — ինչպէս ըսինք և պիտի տեսնենք ի հետեւեալն: Սակայն մենք Պրոկղի բնագրի պարզ թարգմանութեան ծանօթ խնդրէն աւելի այս դեռ անծանօթ իրաց կնճրոստ խնդրոյն աւագ կարեւորութիւն կ'ուզենք տալ: Ուստի Մատենադարանիս թ. 1123 Զեռագրի պարունակութիւնը ծանօթացնելէն վերջ մեր ուսումնասէր ընթերցողաց, բնականապէս հետեւեալ հարցերու վրայ կը հրաւիրենք մեր և այլոց ուշադրութիւնը. Ա. Ո՞ր էր Ուիլիսոսն այն, և ի՞նչ լեզուով գրեց Պրոկղի Դիսպոթիսի Աստուածաբանական շաղկապնց

կապնց Լուծմունքը: Բ. Սիմոն կրօնաւորն արդեօք վրացերէն բնագրէ թարգմանեց այդ լուծմունքը, զոչ ընդ բնագրին Պրոկղի, թէ ընդհակառակն իրմէ յառաջ յունարէնէ թարգմանուած կային, և կամ յետոյ ուրեմն թարգմանեցան և մուծան ի գրի անդ: Գ. Վերոյ յիշեալ Մեկնութիւնք և Բնագիրքն մի՞նչ նոյն հեղինակի գործ են արդեօք, թէ տարրեր: Դ. Ե՞րբ արդեօք և ի՞նչ պատճառաւ մտան Պրոկղի թարգմանութեան մէջ այդ հաստուածներն: Ե. Սիմոն կրօնաւորն՝ արդեօք թարգմանի՞չ միայն եղած է յիշեալ գործոց, թէ ընդհակառակն խմբագրի դեր ևս կատարած է և

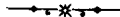
Հ. Բ. Ս.

(Շարայարեղի).

ՀԵԼԼԵՆ ԻՄՍՍԱՍԻՐԱՑ ՀԱՏԸՆՏԻՐ ԽՐԱՏԻՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼՔ Ի ՀԱՅ

(Ե. Տեզա Խտայացի հայագիտի ուսումնասիրութիւն)

(Տես յ'էջ 71)

էր անյայտ զուրցուած մ'է նաեւ հետեւեալն. « Կուսիանացիքն լան ըզծնեալսն. և երանեն զվախճանեալսն »: — Ո՞չք էին Կուսիանացիք: Հին ազգաց մէջ թրակացիք համարուած են՝ իբրու ամենէն աւելի տոնցողք աշխարհի կենաց. Արասեանց համար ալ զնոյն կը հաւատարմացնէ Հերոդոտ (Ե. 4. յորմէ և Սեքստոս Եմպիր. և Վալերիոս Մաքսիմոս), և առ Պոմպոնիոսի Մեղայ կը յիշատակուին ժողովուրդք (Բ. 2) որ ժննդական կնոջ քով նստած, արտասուեան և ըզծնեալն կ'ողորմեն. բայց մեզի կարեւորն ըսենք, որ հայերէն հաւաքածոյին խօսքը կը գտնենք առ Ստրէոնի Հերոդոտիայ անունով: Բայց ես կրկին կը հարցընեմ, թէ ո՞չք են Կուսիանացիք: Լըմբեան տպագրին վալերիոսի ծանօթութեանց մէջ ըսուած է թրակացուց նորածին մանկանց աշխարհ գալուն վրայ արտասուելու

սովորութիւնն ունէին նաև Կաիսացիք, որ հայկական բնագրին անունաւր մերձաւոր կրնայ համարուիլ: Բայց ի՞նչ ազգ են սոքա, և ո՞ր աշխարհագիր կը յիշատակէ: Այս տարակուսանաց լուծում կամ պատասխան մը գտնելու յուսով՝ աչքէ կ'անցընեմ զՄաքսիմոս և զԱնտոնիոս, և կը գտնեմ որ օգնական ձեռք կը կարկառեն: Εἰς τὸν ἰστορικὸν γυναικῶν. Καυσιανοὶ τοὺς μὲν γεννωμένους θρηνοῦσι, τοὺς δὲ τελευτήσαντας μακάριζουσι (Մաքս. 6.28. Անտ. 103): Այս ընթերցմամբ դիւրին է ուղղել զհայկականն և ընթերցնուլ Կասիացիք:

Καυσία կը գտնենք և Ստեփան Զենոբիոսի Նոյնպիսի իմաստով տողեր կը գտնենք և յԵւրպիլի՝ ի Կրեոփոնտ ողբերգութեան, զորս հայ թարգմանիչն կը փոխէ յարձակ բան (Բ. 7). « Եւրպիլիդէս ասէ. Պարտ է զնոր ծնեալս ողբալ, զի ի չարիս գան. իսկ զվախ